

حرکت

شماره 26 – ص ص : 71- 59

تاریخ دریافت : 84 / 02 / 28

تاریخ تصویب : 84 / 07 / 05

بررسی قوت‌ها و ضعف‌های تیم ملی فوتبال ایران در جام جهانی فرانسه (1998) به منظور ارائه راهکار برای جام جهانی 2006

دکتر مجید جلالی فراهانی¹
استادیار دانشگاه تهران

چکیده

باتوجه به مطرح بودن جایگاه تیم ملی فوتبال به عنوان نماد فوتبال کشور و بازتاب موفقیت‌ها و یا شکست‌های آن در سطح جهانی، بررسی قوت‌ها و ضعف‌های تیم ملی فوتبال در روند پرفراز و نشیب حضور در جام جهانی 1998 فرانسه می‌تواند راهگشای خوبی برای همه مدیران ورزشی فوتبال و نیز مربیان و سایر دست اندرکاران فوتبال کشور در گام‌های بعدی و بویژه حضور موفقیت‌آمیزتر در مسابقات فوتبال جام جهانی 2006 آلمان باشد. به این منظور با دو روش کتابخانه‌ای و میدانی، اطلاعات مفیدی از دیدگاه‌های مدیران، کارشناسان و مربیان فوتبال کشور دربارهٔ تشکیلات و مدیریت، بودجه و امکانات، برنامه‌ریزی، مربیان و بازیکنان و نیز چگونگی بازی‌های برگزار شده به دست آمد و برای استفاده کاربردی به فدراسیون فوتبال ارائه شد. نتایج حاصل از تجزیه و تحلیل داده‌های پرسشنامه‌ای که شامل 86 سؤال بسته بود و در اختیار نخبگان فوتبال کشور قرار گرفت، نشان داد که تیم ملی باوجود کاستی‌ها و مشکلات فراوان در مجموع خوب عمل کرده اما در هر صورت باید نسبت به رفع نواقص و تقویت نقاط مثبت، کوشش بیشتری صورت گیرد.

واژه‌های کلیدی

تیم ملی، قوت‌ها و ضعف‌ها، جام جهانی.

مقدمه

با پیشرفت جوامع، ورزش و تربیت بدنی جایگاه پرارزشی در بین مردم پیدا کرده و زیبایی‌ها، هیجان‌ها، رقابت‌ها و جاذبه‌های خیرکننده آن در مقیاس جهانی از مسائل دانمی و فرایگر بیشتر رسانه‌های گروهی است (5). در بین تمامی ورزش‌ها، فوتبال امروزه به گواه تمام شواهد موجود، پرتعدادترین و محبوب‌ترین ورزش در جهان است. تأثیرات فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی و سیاسی فوتبال، آن را به پدیده غیرقابل تفکیک زندگی امروزه در بسیاری از کشورها تبدیل کرده است به گونه‌ای که گاه از آن به نام صنعت فوتبال نام برده می‌شود (8).

فراتر از صرفه‌های اقتصادی که موجب شده آن را صنعت فوتبال نامگذاری کنند، جاذبه‌های هنری و هنرنمایی‌های بازیکنان فوتبال که گاهی آن را جادوگران می‌خوانند هر انسان جمال دوست را مات و مبهوت می‌سازد و هر روز بر رونق این رشته پرتماشگر می‌افزاید (2).

اوج رویدادهای مختلف مربوط به فوتبال، هر چهار سال یک بار در قالب مسابقات فوتبال جام جهانی تبلور می‌یابد. بی‌شک وقایع مربوط به مسابقات فوتبال جام جهانی در ابعاد درون ملیتی و فراملیتی یک پدیده ملی و حساس است که در زمان برگزاری، ذهن کلیه مسئولان و همه آحاد اجتماعی را به خود مشغول می‌دارد (4).

جام جهانی فوتبال به عنوان بزرگ‌ترین رویداد ورزشی جهان، آنچنان بازتابی در سطح جهان و بخصوص رسانه‌های گروهی دارد که تمام وقایع سیاسی، اقتصادی و فرهنگی را تحت تأثیر خود قرار می‌دهد. به طوری که حتی جلسه مجمع عمومی سازمان ملل متحد به دلیل برگزاری مسابقه نیمه نهایی جام جهانی فوتبال به تعویق می‌افتد (6).

وقایع مربوط به مسابقات و نتایج تیم ملی فوتبال ایران بویژه در دور نهایی جام جهانی 1998 فرانسه، هرگز از ذهن ملت سرفراز ایران محو نخواهد شد و همواره با غرور و سربلندی از آن یاد می‌شود.

لحظات حساس و اعصاب شکن بازی با استرالیا و آن گل فراموش نشدنی خداداد عزیزی به تیم استرالیا که بازیکنان و مسئولان مغرورش ما را از نظر فرهنگی، هم در دور رفت و هم در دور برگشت تحقیر کرده بودند یا در میدانی حساس‌تر در مواجهه با تیم ملی فوتبال آمریکا که بازیکنان ایرانی توانستند با کمال جسارت از این امتحان بزرگ فرهنگی، سیاسی و اجتماعی سربلند بیرون آمده و نه تنها ملت ایران، بلکه تمام مردمی که در کشورهای مختلف دنیا آرزوی شکست آمریکا به عنوان ابرقدرت سلطه‌گر جهان به دست یک کشور جهان سومی و بویژه ایران را داشتند، از صمیم قلب شادمان کرد (7).

انعکاس حضور مقتدرانه ایران در دور نهایی جام جهانی 1998 فرانسه و بویژه بازی جوانمردانه و پیروزی آن در مقابل تیم ملی فوتبال آمریکا در مطبوعات و رسانه‌های گروهی جهان فوق‌العاده وسیع بوده و مردم بسیاری از کشورهای جهان بویژه فلسطین، سوریه، ترکیه، پاکستان، اردن و حتی عراق به جشن و پایکوبی پرداختند (3).

با این تفاسیر از اهمیت و نقش ورزش و بخصوص فوتبال و حضور تیم ملی در مسابقات جام جهانی، ضرورت بررسی و تحقیق در زمینه قوت‌ها و ضعف‌های تیم ملی فوتبال در این

بررسی نقاط قوت و ضعف تیم ملی فوتبال ایران ...

61

دوره از مسابقات جام جهانی و ارانه راهکارهای مناسب برای بهره‌برداری در گام‌های بعدی و حضوری متقدرا نه‌تر در مسابقات انتخابی و نهایی جام جهانی 2006 هرچه بیشتر نمایان می‌شود.

روش تحقیق

این تحقیق از نوع توصیفی بوده و روش اجرای آن کتابخانه‌ای و میدانی است. محقق ضمن مطالعه کتاب‌ها و مقالاتی که از طرف صاحب‌نظران در حین و پس از مسابقات مقدماتی و نهایی جام جهانی 1998 فرانسه نوشته شده بود و فیش برداری از آنها با استفاده از نتایج به دست آمده پرسشنامه‌ای حاوی 86 سوال بسته طرح و در اختیار نخبگان فوتبال کشور قرار داد.

جامعه و نمونه آماری

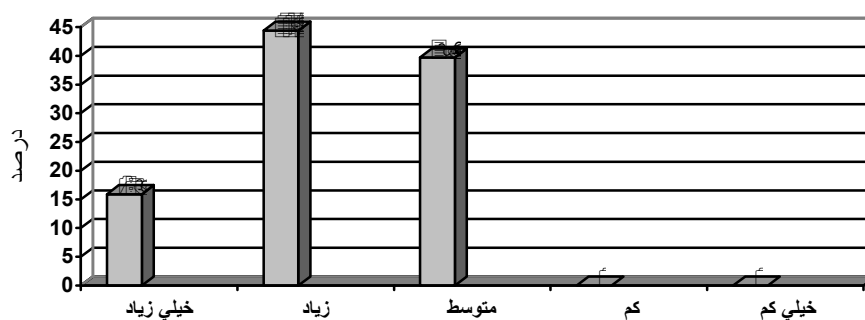
جامعه آماری این تحقیق را کلیه مسنولان و کارشناسان اصلی فوتبال در نهادهای مختلف ورزش در سطح شهر تهران تشکیل دادند که عبارت بودند از:
- 20/9 درصد استادان رشته فوتبال در دانشکده‌های تربیت بدنی دانشگاه‌های تهران
- 19/4 درصد مدیران و سرپرستان طراز اول ورزش که دست‌اندرکار برنامه‌ریزی و اداره تیم ملی فوتبال در جام جهانی 1998 فرانسه بودند
- 22/4 درصد سرمربیان، مربیان، مربیان بدنساز تیم‌های لیگ دسته اول باشگاه‌های کشور، لیگ آزادگان (در آن زمان لیگ برتر وجود نداشت)
- 17/9 درصد کارشناسان مطرح فوتبال در سطح شهر تهران
- 19/4 درصد بازیکنان تیم‌های لیگ اول و دوم آزادگان
ابزار و چگونگی جمع‌آوری داده‌ها
ابزار جمع‌آوری داده‌ها پرسشنامه محقق ساخته بود که پس از محرز شدن پایایی و روایی آن بین 100 نفر از نخبگان فوتبال کشور توزیع و 67 پرسشنامه جمع‌آوری شد.

نتایج و یافته‌های تحقیق

باتوجه به هدف تحقیق که پی بردن به قوت‌ها و ضعف‌های تیم ملی فوتبال ایران در مسابقات جام جهانی 1998 فرانسه (دور مقدماتی و نهایی) بود، نتایج قابل توجهی به‌دست آمد که به چند مورد اشاره می‌شود:
1. نظر کلی در مورد تیم ملی فوتبال و نتایجی که تیم در طول مسابقات به دست آورده بود، چون بازی‌ها در چند مرحله (مرحله اول مقدماتی دور رفت و برگشت، مرحله دور مقدماتی دور رفت و برگشت، بازی‌های حذفی مقابل ژاپن و استرالیا و نیز دور نهایی) برگزار شده بود، تا حدودی متفاوت بود.

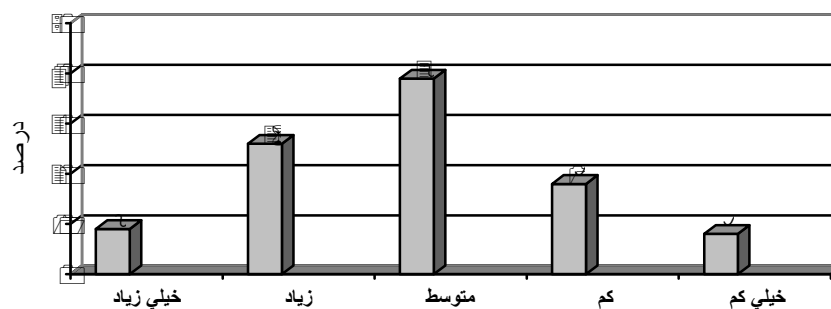

نمودار 1 - میزان رضایت از نتایج به دست آمده توسط تیم ملی فوتبال ایران در مراحل مختلف مقدماتی به طور کلی

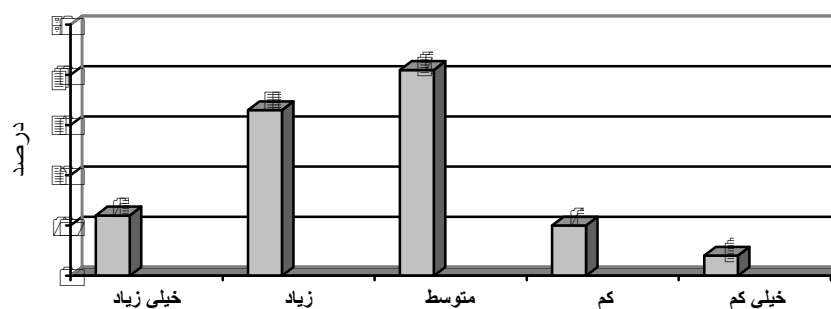

نمودار 2 - میزان رضایت از نتایج به دست آمده تیم ملی فوتبال ایران در مرحله نهایی

2. در زمینه حیطه مربی و کادر مربیان که قاعداً پیروزی و یا شکست هر تیم بستگی به آگاهی‌ها و توانایی‌های آنان دارد (3) نیز باتوجه به اینکه سرمربی تیم ملی در مرحله مقدماتی با سرمربی تیم در مرحله نهایی متفاوت بود، پاسخ دهندگان در پاسخ به چند پرسش و در مجموع نظر خود را بیان کردند که در نمودار 3 مشاهده می‌شود.

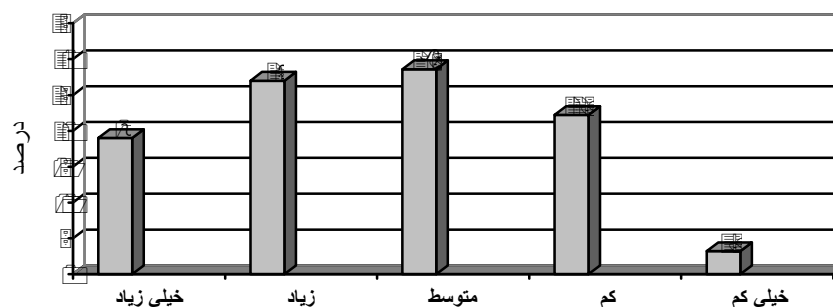

نمودار 3 - میزان رضایت از سرمربی و کادر مربیان تیم ملی در مرحله مقدماتی

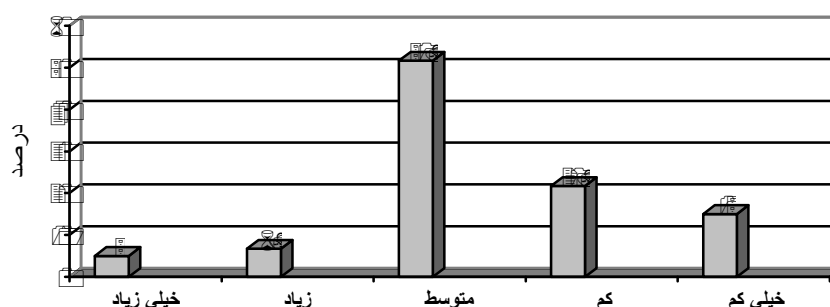
نمودار 4 - میزان رضایت از سرمربی و کادر مربیان تیم ملی در مرحله نهایی

3. در حیطه مدیریت، برنامه ریزی، بودجه و امکانات که تأثیر زیادی بر بازدهی تیم دارد، نظر بیشتر پرسش شونده‌گان بر این بود که سازمان تربیت بدنی، فدراسیون فوتبال و حتی سازمان برنامه و بودجه تمامی سعی و تلاش خود را کرده و پشتیبانی‌های لازم را از تیم به عمل آورده‌اند.

نمودار 5 - میزان رضایت از نحوه پشتیبانی سازمان تربیت بدنی. کمیته ملی المپیک، فدراسیون فوتبال و سازمان برنامه و بودجه از تیم ملی فوتبال

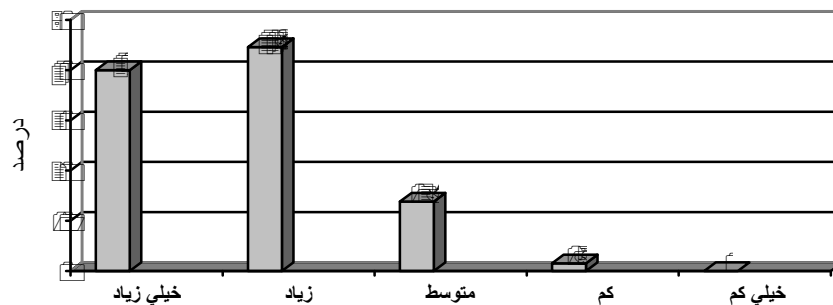
4. درباره پشتیبانی رسانه‌های گروهی که امروزه نقش بسیار مهمی در انعکاس رویدادهای ورزشی دارند و از این طریق به‌طور مستقیم و یا غیرمستقیم بر بازدهی تیم تأثیر می‌گذارند نیز سوالاتی در پرسشنامه مطرح شده بود که نتایج به دست آمده از پاسخ صاحب نظران فوتبال کشور نشان داد که بیشتر این پشتیبانی را کافی ندانسته‌اند. در این باره فقط 5 درصد این پشتیبانی را خیلی زیاد و 6/7 درصد زیاد دانسته‌اند. در حالی که به نظر 51/7 درصد این پشتیبانی در حد متوسط، 21/7 درصد کم و 15 درصد آن را خیلی کم دانسته‌اند. اما در حین انجام مسابقات مقدماتی این دوره رسانه‌های گروهی و بخصوص تلویزیون واقعاً به عنوان یار دوازدهم به کمک تیم ملی آمده و انصافاً نقش بسیار مهمی را در موقعیت تیم ملی ایفا کردند که امید است همین روند در آینده ادامه یابد.

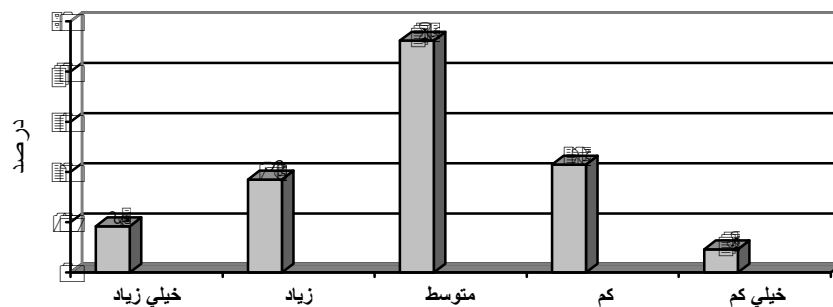
نمودار 6 - میزان تأثیر مثبت رسانه‌های گروهی به بازیکنان

5. یکی از موارد مهمی که در مسابقات دور مقدماتی و نهایی جام جهانی 1998 به چشم می‌خورد، تأثیر انگیزه‌های مادی و معنوی بر تیم بود.

نتایج به دست آمده از پاسخ صاحب نظران نشان می‌دهد که متاسفانه حاکمیت انگیزه‌های مادی بر تیم بیشتر از انگیزه‌های معنوی بوده است.

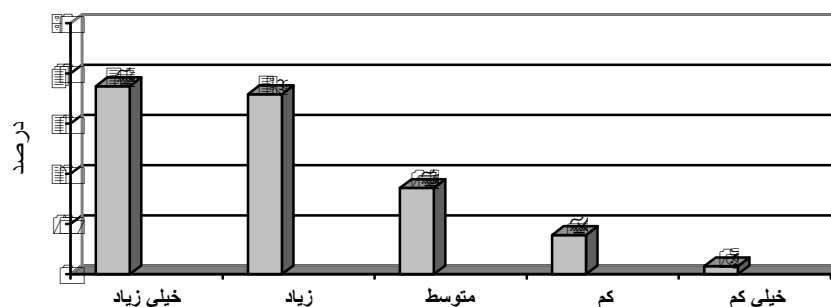

نمودار 7 - میزان حاکمیت انگیزه‌های مادی بر تیم

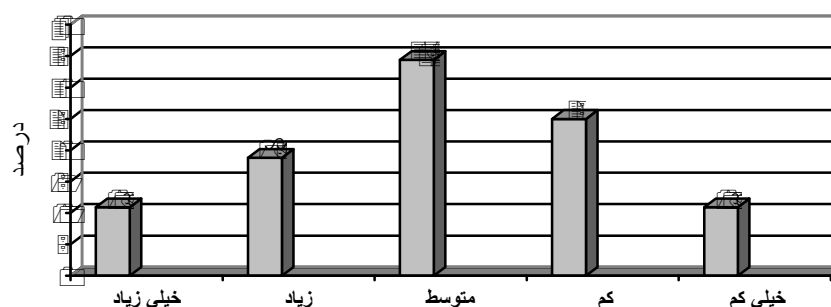

نمودار 8 - میزان حاکمیت انگیزه معنوی بر تیم

6. یکی از معضلات بزرگ در حین انجام مسابقات فوتبال جام جهانی 1998، معضل بازیکنان سالاری و دخالت رابطه به جای ضابطه در انتخاب بازیکنان بخصوص در مرحله مقدماتی بود. خوشبختانه این مسئله در حال حاضر تا حدود بسیار زیادی حل شده و امیدواریم در مسابقات جام جهانی 2006 به هیچ وجه شاهد اینگونه معضلات که می‌تواند تأثیر بسیار نامطلوبی بر تیم بگذارد، نباشیم.

نمودار 9 - میزان تأثیر منفی بازیکن سالاری بر تیم

نمودار 10 - میزان دخالت روابط به جای ضوابط در انتخاب بازیکنان

7. نخبگان در مورد تأثیر بازیکنانی که در خارج بازی می‌کنند، به تیم عقیده داشتند که این مسئله کاملاً مثبت است. زیرا آشنایی این گونه بازیکنان که در تیم‌های حرفه‌ای خارج از کشور بازی می‌کنند، می‌تواند به پیشرفت هرچه بیشتر سطح بازی تیم ملی منجر شود. امید است حالا که تیم ملی فوتبال ایران دارای تعداد بیشتری بازیکن شاغل در تیم‌های معتبر دنیاست، این تأثیرگذاری مثبت نیز بیشتر شود. اما در این دوره خوشبختانه شاهد اینگونه مشکلات و مسائل بخصوص مسائل حاشیه‌ای نبودیم. بازیکنان از نظر فنی در سطحی بمراتب بهتر از گذشته بودند و بخصوص بازیکنانی که در تیم‌های خارجی بازی می‌کنند توانستند بهتر و موثرتر در خدمت تیم باشند. همچنین تماشاگران و رسانه‌های گروهی با همدلی و پشتیبانی‌های بیدریغ خود تأثیر بسیار زیادی در موفقیت‌های تیم ملی داشتند که امیدواریم این روند در طول مسابقات مرحله نهایی نیز به همین روال ادامه یابد.

باتوجه به تجربیات کسب شده خوشبختانه در این دوره از مسابقات برنامه‌ریزی‌ها به صورت دراز مدت صورت گرفته و با اطمینان خاطری که سرمرپی تیم ملی و همکاری‌های همکارانش به‌دست آوردند، توانستند برنامه‌ها و نظرهای خود را بهتر پیاده کنند. همچنین از مسائلی از

قبیل بازیکن سالاری، رابطه به جای ضابطه و دخالت‌های بی‌جای افراد غیرمسئول در کار تیم ملی اثری دیده نمی‌شد که اینها همگی تأثیر مطلوبی روی عملکرد تیم گذاشتند.

بحث و نتیجه‌گیری

عوامل مؤثر در پیروزی یا شکست، موفقیت یا عدم موفقیت در یک تیم در بازی یا در دوره‌ای از بازی‌ها، متعدّدند. بعضی از آنها در زمین بازی، ولی بسیاری از آنان در خارج از زمین بوده و نقش ایفا می‌کنند (1). تعدادی از این عوامل تأثیر کوتاه مدت دارند و تعدادی در درازمدت تأثیرگذارند. آنچه در روز مسابقه و در زمین اتفاق می‌افتد، گاهی ریشه در تصمیم‌گیری‌ها و مسائلی دارد که مدتی قبل به وجود آمده‌اند. اینکه گفته می‌شود چرا تیم با این سیستم بازی کرد و با آن سیستم بازی نکرد؟ چرا فلان بازیکن تعویض شد یا آن بازیکن به زمین نیامد، فقط قسمتی از واقعیت‌هایی است که تماشاچیان و مردم علاقه‌مند مشاهده می‌کنند.

برنامه‌ریزی‌های درازمدت، میان مدت و کوتاه مدت، تدارکات مناسب، پشتیبانی‌های لازم مسنولان و دست اندرکاران، حمایت رسانه‌ها و... همگی عواملی هستند که اغلب از نظرها دور می‌مانند (7).

اینکه چرا تیم‌ها اغلب در خانه خود و در حضور تماشاچیان خودی بازی بهتری ارائه می‌دهند و با آرامش و اعتماد بیشتر بازی کرده و بیشتر امتیازات را در بازی‌های خانگی کسب می‌کنند، بدیهی بوده و تقریباً در تمامی سطح دنیا این گونه است. اما چه عاملی سبب می‌شود تیمی در خارج از خانه بهتر بازی کند یا در مقابل تماشاچیان خودی نتایج ضعیف کسب کند؟ آیا دلیل آن فقط به شرایط فیزیکی و روانی بازیکنان در روز بازی و نحوه برخورد تماشاچیان با آنان بستگی دارد یا اینکه عوامل دیگری موجب به وجود آمدن این وضعیت می‌شوند که ریشه‌دارتر و عمیق‌ترند؟ عده‌ای تصور می‌کنند که سیستم‌های بازی نقش تعیین کننده‌ای در نتیجه بازی دارند. هنگامی که تیم می‌بازد، اعتراض می‌کنند که چرا تیم با این سیستم بازی کرد و با آن سیستم بازی نکرد؟ اگر با آن سیستم بازی می‌کرد، حتماً پیروز می‌شد. دلیل اصلی این‌گونه قضاوت‌ها این است که فقط عده اندکی از مردم مسائل واقعی در پس شکست یا پیروزی تیم را درک می‌کنند. به عبارت دیگر، عده زیادی بیشتر تحت تأثیر آنچه می‌خوانند یا می‌شنوند قرار می‌گیرند. در اینجا نقش تأثیرگذاری رسانه‌ها بر نحوه برداشت و در نتیجه حمایت یا عدم حمایت تماشاگران و افراد عادی جامعه از تیم، بازیکنان، مربی و مسنولان آن مشخص می‌شود.

حال باید دید بازیکنان تیم ملی فوتبال ایران در بازی‌هایی که چه در طول مسابقات دور مقدماتی و چه در مرحله نهایی مسابقات جام جهانی فوتبال در فرانسه انجام داد، چه اندازه در زمینه‌های فنی موفق و دارای چه قوت‌ها و ضعف‌هایی بودند. البته پرداختن به هر یک از موارد گفته شده احتیاج به تحقیقی مجزا و مفصل دارد، اما آنچه می‌توان به طور کلی درباره مسائل فنی تیم در طول این مسابقات (مقدماتی و نهایی) بیان داشت، این است که یک بار دیگر آنچه همواره درباره فوتبال ایران گفته می‌شود، به اثبات رسید که بازیکنان ایرانی از نظر توانایی‌های جسمانی و تکنیکی در سطح نسبتاً خوبی بودند اما از نظر تاکتیکی، نظم و انضباط بازی، مسائل روانی، مدیریت صحیح، رابطه مطلوب و منطقی با رسانه‌های گروهی مشکلات زیادی داشتند. این نقایص خود را در نتایج به دست آمده به خوبی نمایان ساخت.

تیمی که در سوریه و در استادیوم شهر دمشق تیم ملی آن کشور را شکست می‌دهد، در استادیوم آزادی تهران و در حضور بیش از یکصد هزار تماشاگر خودی با مشکلات فراوان مساوی می‌کند یا در حالی که مدت زیادی با اقتدار در صدر جدول مسابقات گروه خود قرار دارد یک‌باره دچار آنچنان وضعی می‌گردد که در قطر بازی سرنوشت ساز را که فقط احتیاج به یک مساوی است، با نتیجه دو بر صفر آن هم با شانس زیاد واگذار می‌کند، این موارد نشان می‌دهد که تیم از نظر فنی نیز دارای ثبات آنچنانی نیست (4).

فراوانش نکنیم تیم ملی فوتبال ایران در بین 32 تیم شرکت کننده در مرحله نهایی آخرین تیمی بود که سرمربی خود را برای مسابقات تعیین کرد و با فاصله فقط چند هفته به شروع مرحله نهایی مسابقات او دوباره تعویض کرد. این مسئله بیانگر عدم برنامه‌ریزی درازمدت و صحیح است و از سوی دیگر، آن طور که گفته می‌شود، دخالت‌های غیرمسئولانه تعدادی از بازیکنان (آنچه ما در پرسشنامه تحقیقی خود آن را بازیکن سالاری نامیدیم)، سبب شد تا کمی قبل از شروع مسابقات نهایی، مربی از کار برکنار شود. اینکه آیا جانشین ایرانی او موفق‌تر عمل کرد یا خیر بحث دیگری است، بلکه در اینجا بحث این است که فوتبال ما دارای ضعف‌های بسیاری در موارد حاشیه‌ای و مدیریت و برنامه‌ریزی است که هر کدام به طور مستقیم یا غیرمستقیم بر روی مسائل فنی تیم نیز تأثیر می‌گذارند (5).

هرچند تیم ایران با کارنامه‌ای نسبتاً درخشان از دوره رقابت‌های جام جهانی خارج شد، اما ضعف‌ها و کاستی‌ها را نیز نباید از نظر دور داشت. به جرأت می‌توان گفت تیم ایران آمیزه‌ای از مهارت و غیرت بازیکنان و تلاش مربیان گوناگون بود که توجه و پشتیبانی توده‌های مردم را به همراه داشت. ولی نبودن لیگی منظم، بی‌برنامگی، و فراهم نبودن برخی امکانات اولیه حتی برای تیم ملی و عدم توجه به تیم‌های امید، جوانان و نوجوانان پایه‌های آن را سست می‌کند.

نظریات کارشناسان مطرح فوتبال کشور حاکی از این بود که به طور کلی دردهای حاد و مزمن فوتبال کشور که تیم ملی را نیز کاملاً تحت الشعاع قرار می‌دهد، بسیار ریشه‌ای و قدیمی است و باید یک خانه تکانی بزرگ در پیکره فوتبال انجام شود. مسائل مربوط به تیم ملی و وضعیت آن فقط به درون زمین و زمان مسابقه ختم نمی‌شود، بلکه در واقع بیشتر مسائل را باید قبل از مسابقه و پیرامون زمین جست‌وجو کرد. از این رو مسائلی چون مدیریت و تشکیلات، بودجه و امکانات، برنامه‌ریزی‌های فوتبال، مربیان و جو مطبوعاتی و رسانه‌ای را در نظر گرفت و در این مجموعه ویژگی‌های فنی و رفتاری بازیکنان و چگونگی و سرانجام بازی‌ها را در درون آن مورد ارزیابی قرار داد که در این زمینه ساختار فوتبال کشور نمره قابل قبولی نداشت. به عبارت دیگر، چنانچه خواهان استمرار موفقیت درخشان تیم ملی فوتبال در مجامع آسیایی و بین‌المللی هستیم، باید در هر یک از مقولات مذکور در ابعاد خرد و کلان به چاره‌اندیشی اساسی بپردازیم که خوشبختانه بسیاری از این انتقادات و پیشنهادها مورد توجه قرار گرفته و راه‌حل‌های مناسبی برای رفع آنها اندیشیده شده است که حاصل آن موفقیت تیم ملی فوتبال و راهیابی مقتدرانه به مرحله نهایی جام جهانی 2002 آلمان است. البته این به معنای ایده‌آل بودن ساختار و تشکیلات و بی‌اشکال بودن مدیریت فوتبال کشور نیست و باید هرچه بیشتر در راه ضابطه‌مندتر کردن امور گام برداشت. توجه و

سرمایه‌گذاری‌های هرچه بیشتر به تیم‌های نوجوانان، جوانان و امید یکی دیگر از راه‌های استمرار موفقیت است.

منابع و مآخذ

1. جلالی فراهانی، مجید . (1383). "بررسی تطبیقی ساختار سازمانی و اساسنامه فدراسیون فوتبال جمهوری اسلامی ایران و کشورهای مختلف و نیز فیفا جهت ارائه الگوی بهینه"، پایان نامه دکترا، دانشگاه تهران.
2. رایلی توماس، ویلیامز مارک. (1384). "علم و فوتبال"، ترجمه عباسعلی گائینی، فتح .. مسیبه، محمد فرامرزی، کمیته ملی المپیک جمهوری اسلامی ایران، تهران.
3. ستایش رسانه‌های خارجی از بازی خوب تیم ملی ایران در جام جهانی اطلاعات، 77/3/26.
4. طبسی نژاد، جواد. (1378). "آخر جام جهانی در قرن بیستم"، نشریه سروش، شماره 889.
5. گونارگریش، بیزانس. (1374). "فوتبال تکنیک، تاکتیک، تمرین". ترجمه مجید جلالی فراهانی، فدراسیون فوتبال تهران.
6. منتظری رامیانی، علی. "فرهنگ، سیاست و فوتبال"، اطلاعات، 77/5/22.
7. هاشمی طباطبائی، مصطفی. (1377). "داستان یک صعود"، کمیته ملی المپیک.
8. Hiesterman, Dieter, (2001). "Fussball und spancer Schip", Berlin.